

DÖVLƏTİN BEYNƏLXALQ HÜQUQİ MƏSULİYYƏTİNİN MÜƏYYƏN EDİLMƏSİNDƏ MƏHKƏMƏNİN ROLU

Məhəmməd Quluzadə*

Xülasə

Məqalə beynəlxalq cinayətlərə və onların səbəb olduğu beynəlxalq hüquqi məsuliyyətin müzakirəsinə həsr edilmişdir. Dövlətin məsuliyyətinin müəyyən edilməsində “jus contra bello”, “jus ad bellum”, “jus in bello”, “jus post bellum” məhfumlarının önəmi vurğulanmış və onların kontekstində dövlətlərin çəkinməli olduğu davranışların hüquqazidd olması səbəbləri araşdırılmış və bu sahədə BMT-nin yanaşması təhlil edilmişdir. Dövlətin təcavüzlə bağlı məsuliyyətinin hədlərini müəyyən etmək üçün müəllif beynəlxalq konvensiyalarla yanaşı, Rusiya-Ukrayna müharibəsi kimi müasir dönmənin münaqişələri fonunda BMT-nin Beynəlxalq Məhkəməsinin qərarında göstərilən yanaşmalara da istinad etmişdir. Bununla yanaşı, məqalədə fiziki şəxslərin beynəlxalq cinayət məsuliyyəti ilə dövlətin siyasi və maddi məsuliyyəti arasında fərqlər və qarşılıqlı əlaqələr haqqında da söhbət açılır. Əlavə olaraq, müharibə cinayətlərinə münasibətdə müddətin tətbiq edilməməsi və universal yurisdiksiya prinsiplərinin İnsan Hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsinin, Beynəlxalq Ədalət Məhkəməsinin, habelə Yerusəlim Dairə Məhkəməsi və Almaniya Federal Məhkəməsi kimi dövlətdaxili məhkəmələrin qərarlarında tətbiqi də nəzərdən keçirilmişdir. Ən sonda yuxarıda qeyd olunan məsələlərin təhlilinin nəticəsi olaraq müəllif Azərbaycan ərazilərində beynəlxalq və müharibə cinayət törətdiklərinə görə təqsirləndirilən şəxslərin məhkəmə araşdırması aparıldığı zaman nəzərə alınması zəruri hesab edilən aspektləri müəyyən etmiş və milli məhkəmələrin qərarlarının beynəlxalq hüquq cəhətdən əsaslandırılmasına dair tövsiyələr təqdim etmişdir.

Açar sözlər: *dövlətin məsuliyyəti, silahlı münaqişə, müharibə cinayətləri, beynəlxalq cinayətlər, jus contra bello, jus ad bellum, jus in bello, jus in bello, jus post bellum.*

44 günlük Vətən Müharibəsindən və 2023-cü ilin sentyabr ayında keçirilən lokal antiterror tədbirlərindən sonra ölkəmizin BMT tərəfindən tanınan ərazi bütövlüyü bərpa edilmiş və Ermənistanla sülh müqaviləsinin imzalanması ilə bağlı danışıqlara başlanılmışdır. Ermənistan ölkəmizə və soydaşlarımıza qarşı bir sıra beynəlxalq cinayətlər törətmişdir və bu hallar beynəlxalq hüquqi məsuliyyətə səbəb olur. Bu beynəlxalq cinayətlərə aşağıdakıları aid etmək olar: təcavüz; soyqırımı; insan hüquqlarının sistemətik və kütləvi pozulması; ağır müharibə cinayətlərinin törədilməsi və s.

Dövlətin məsuliyyəti “jus contra bello”, “jus ad bellum”, “jus in bello”, “jus post bellum” kontekstində

Silahlı münaqişə ilə bağlı dövlətin məsuliyyəti ilkin olaraq “jus contra bello”, “jus ad bellum”, “jus in bello” və “jus post bellum” anlayışlarının mahiyyətinin açılmasını tələb edir. İlkin olaraq “jus contra bello” çərçivəsində Ermənistan dövlətinin məsuliyyətini nəzərdən keçirərək qeyd etmək lazımdır ki, müasir beynəlxalq hüquq baxımından beynəlxalq münasibətlərdə zor tətbiq olunması və zor tətbiq edilməklə hədələmə qadağandır və bu müddəə beynəl-

---

* Hüquq üzrə fəlsəfə doktoru, Hüquq və İnsan Haqları İnstitutu publik hüquqi şəxsin İdarə Heyətinin sədri

xalq hüququn *jus cogens* prinsipi kimi BMT Nizamnaməsinin 2-ci maddəsinin 4-cü bəndində öz ifadəsini tapmışdır.

Hazırda bir dövlətin digər dövlətə qarşı qanunsuz olaraq güc tətbiq etməsi, hətta bu zaman beynəlxalq humanitar hüquq normalarına tam əməl olursa belə, hüquqazidd qalmaqda davam edir. Cenevrə Konvensiyalarına I Əlavə Protokolun Preambulasında “hər bir dövlətin BMT-nin Nizamnaməsinə uyğun olaraq, öz beynəlxalq münasibətlərində hər hansı dövlətin suverenliyinə, ərazi bütövlüyünə və siyasi müstəqilliyinə qarşı və ya BMT-nin məqsədləri ilə bir araya sığmayan hər hansı bir şəkildə güc işlədilməsi ilə hədələməkdən və ya güc işlətməkdən çəkinməli olduğu”, “Protokolda və 1949-cu il 12 avqust tarixli Cenevrə Konvensiyasında heç bir müddəanın hər hansı təcavüz aktını və ya BMT-nin Nizamnaməsi ilə bir araya sığmayan hər hansı digər güc tətbiqini qanuniləşdirən və ya buna icazə verən müddəa kimi təfsir edilə bilmədiyinə əminliyi” fikrinin öz əksini tapması bunu bir daha təsdiq edir. [2]

Hər hansı bir dövlətin təcavüzkar müharibəyə başlaması faktı onun həmin hərəkətləri dayandırmaq və baş verən bütün nəticələri aradan qaldırmaq, o cümlədən, hətta beynəlxalq humanitar hüquq normalarının pozulmasında ifadəsini tapmayan, lakin münaqişənin başlanması ilə əlaqədar fəaliyyət nəticəsində dəymiş ziyanı aradan qaldırmağı tələb edən beynəlxalq hüquq normaları ilə bağlı olmasını şərtləndirir.

“Jus contra bello” müharibə əleyhinə hüquq, müharibənin qarşısının alınmasına yönəlmiş normalardır. Məsələn, beynəlxalq münasibətlərdə zor tətbiq olunması və ya zor tətbiq olunmasının (zor tətbiq olunması ilə hədələmənin) qadağan olunması, yaxud təcavüzkar müharibənin planlaşdırılması və aparılması məsələləri “jus contra bello” çərçivəsində tənzimlənir. Məlumdur ki, Ermənistan - Azərbaycan münaqişəsi məhz Ermənistanın Azərbaycan torpaqlarını işğal etməsi məqsədilə Ermənistan tərəfindən başlanılmışdır. Münaqişə nəticəsində Azərbaycan ərazisinin 20 faizi işğal olunmuş və 30 il müddətində işğal altında saxlanılmışdı. Ona görə də Ermənistan “jus contra bello” müddəalarını pozan dövlət kimi məsuliyyət daşmalıdır. Bu xüsusat beynəlxalq mexanizmlərin və məhkəmələrin qərarlarında da öz əksini tapmışdır.

Bu prinsipi rəhbər tutaraq, Eritreya və Efiopiyanın şikayətinə baxan xüsusi Komissiya Eritreyanın BMT Nizamnaməsinin 2-ci maddəsinin 4-cü bəndini pozmasına istinad edərək qeyd etdi ki, “Badmeyə hücum və o zaman Efiopiyanın mülki administrasiyasında olan şəhəri, həmçinin digər əraziləri işğal etmək üçün 12 may 1998-ci il tarixdə başlanan hücumun gedişində silahlı qüvvələrə müraciət edən Eritreya beynəlxalq hüququ pozmaqla Efiopiyaya vurduğu ziyanı ödəməyə borcludur” [10].

Oxşar olaraq, Ukrayna Respublikası Ali Məhkəməsinin Böyük Palatası 12 may 2022-ci il tarixli Qərarında Rusiya Federasiyasının (RF) təcavüzkar dövlət kimi məsuliyyətinin müəyyən edilməsi üçün aşağıdakılara istinad edirdi:

20 fevral 2014-cü ildən BMT Baş Assambleyasının “Təcavüzün tərifi” haqqında 14 dekabr 1974-cü il Qətnaməsinin 3-cü maddəsinin “a”, “b”, “c”,

“d”, “g” bəndlərinə müvafiq olaraq RF-in silahlı təcavüz aktı hesab olunan zərərli fəaliyyəti davam edir. BMT Nizamnaməsini və BMT Baş Assambleyasının 14 dekabr 1974-cü il tarixli “Təcavüzün tərifı” haqqında 3314 saylı Qətnaməsini nəzərə alaraq Ukrayna Ali Radası Rusiya Federasiyasını təcavüzkar dövlət kimi tanımışdır [5] (Qərarın 54-cü bəndi).

Ardınca, 2 mart 2022-ci il tarixində BMT-nin Baş Assambleyası ES-11/1 sayılı qətnamə ilə RF-in Ukraynaya qarşı silahlı təcavüzünü “Ukraynaya qarşı təcavüz” kimi tanıdı (Qərarın 59-cu bəndi).

16 mart 2022-ci ildə isə BMT-nin Beynəlxalq Məhkəməsi “Ukrayna Rusiyaya qarşı” dövlətlərarası iş üzrə müvəqqəti tədbirlərin görülməsi barədə qərar qəbul etdi. Həmin qərara müvafiq olaraq Rusiya Federasiyası 24 fevral 2022-ci ildə Ukrayna ərazisində başladığı müharibəni dərhal dayandırmalıdır (Qərarın 60-cı bəndi).

14 aprel 2022-ci ildə Ukrayna Ali Radası RF-in silahlı qüvvələri, onun siyasi və hərbi rəhbərliyi tərəfindən 24 fevral 2022-ci il tarixindən etibarən Ukraynaya qarşı törədilmiş hərəkətləri Ukrayna xalqının soyqırımı kimi tanıdı [6] (Ukrayna Ali Radasının 2188-IX sayılı Qərarı, 61-ci bənd).

Beləliklə, təcavüzkar dövlət “jus contra bello” çərçivəsində törədilən əməllərə və baş verən nəticələrə görə, silahlı münaqişənin gedişində beynəlxalq humanitar hüquq normalarına riayət etsə belə, cavabdehlik daşıyır və dəymiş ziyanı ödəməlidir.

“Jus ad bellum” ədalətli müharibə anlamını verir. Beynəlxalq münasibətlərdə güc tətbiq olunmasının qadağan edilməsinə baxmayaraq BMT Nizamnaməsi iki istisna halda gücün tətbiqinə imkan verir və bu imkanlar əslində hazırda “jus ad bellum”u təşkil edir (özünümüdafiə hüququ və sülhün pozulması, sülhə təhlükə və ya təcavüz faktını müəyyən etdikdən sonra bunun qarşısını almaq məqsədilə silahlı qüvvələrdən istifadə olunması).

Silahlı münaqişənin gedişində “jus in bello”, yəni beynəlxalq humanitar hüquq normalarının pozulması dövlətin beynəlxalq hüquqi məsuliyyətini yaratmaqla yanaşı, beynəlxalq humanitar hüququn ciddi pozuntularına görə fiziki şəxslərin cinayət məsuliyyətini də meydana çıxarır.

Cenevrə Konvensiyalarına və onların I Əlavə Protokolunun 91-ci maddəsinə əsasən “Konvensiyaların və bu Protokolun müddəalarını pozan münaqişə tərəfi, əgər buna əsas varsa, kompensasiya ödəməyə borcludur. O, öz silahlı qüvvələrinin tərkibinə daxil olan şəxslərin törətdikləri bütün əməllərə görə məsuliyyət daşıyır”.

Beynəlxalq humanitar hüququn 149 və 150-ci adət normaları beynəlxalq humanitar hüququn pozulması ilə əlaqədar dövlətin məsuliyyətini müəyyən edir. 149-cu normada qeyd olunur ki:

Dövlət ona şamil edilən beynəlxalq humanitar hüquq normalarının pozulmasına, o cümlədən aşağıdakılara görə məsuliyyət daşıyır:

a) onun orqanları, o cümlədən silahlı qüvvələri tərəfindən törədilən pozuntulara;

b) dövlət hakimiyyəti funksiyalarını həyata keçirmək səlahiyyətinə malik olan şəxslər və ya qurumların törətdikləri pozuntulara;

c) faktiki olaraq onun göstərişi və ya rəhbərliyi, yaxud nəzarəti altında fəaliyyət göstərən şəxslər və ya qruplar tərəfindən törədilmiş pozuntulara;

d) fiziki şəxs və ya şəxslər qrupunun törətdiyi, lakin dövlətin haqqında məlumatlı olduğu və özünün şəxsi fəaliyyəti kimi tanıdığı pozuntulara.

150-ci norma isə müəyyən edir ki, beynəlxalq humanitar hüququn pozulmasına görə məsuliyyət daşıyan dövlətlər vurulmuş ziyanı tam ödəməlidir [9].

Silahlı münaqişə zamanı beynəlxalq humanitar hüququn ciddi pozuntularını (I CK, maddə 50; II CK, maddə 51; III CK, maddə 130; IV CK, maddə 147) törətmiş şəxslərin cinayət məsuliyyətinə cəlb edilməsi dövlətin həmin əməllərə görə məsuliyyətini istisna etmir (I CK, maddə 51; II CK, maddə 52; III CK, maddə 131; IV CK, maddə 148).

Beynəlxalq Cinayət Məhkəməsinin Statutunun 25-ci maddəsinin 4-cü bəndində qeyd olunur ki, müəyyən davranışların beynəlxalq humanitar hüquqa görə cinayət hesab olunmaqla onları törətmiş şəxslərin məsuliyyətinə səbəb olması faktı öz-özlüyündə həmin əməllərin dövlətlərin beynəlxalq məsuliyyətini doğura biləcəyini istisna etmir.

Nəhayət, “jus post bellum” müharibədən sonrakı nizamasalma hüququ adlanır. Azərbaycan dövləti münaqişədə qələbə qazandıqdan sonra hazırda Azərbaycan və Ermənistan arasındakı münasibətlər “jus post bellum” əsasında nizama salınmalıdır.

Beynəlxalq məsuliyyətin əsası

Dövlətin beynəlxalq məsuliyyətinin yaranması üçün beynəlxalq hüquqa-zidd əməlin törədilməsi əsas kimi qəbul edilir. Ümumi qəbul olunmuş konsepsiyaya əsasən, beynəlxalq cinayətlərə görə onları törətmiş fiziki şəxslərin beynəlxalq cinayət məsuliyyəti, dövlətin isə siyasi və maddi məsuliyyəti yaranır. [20] Bu yanaşmanı Nürnberq Beynəlxalq Hərbi Tribunalı da təsdiq etmişdir. [14]

Cenevrə Konvensiyaları və onlara I Əlavə Protokol beynəlxalq humanitar hüququn ciddi pozuntularına görə fiziki şəxslərin cinayət məsuliyyəti ilə yanaşı, dövlətin də məsuliyyət daşımalarını müəyyən edir. Beynəlxalq cinayətlərlə bağlı məsuliyyətə münasibətdə mövcud yanaşma ondan ibarətdir ki, beynəlxalq cinayəti törətmiş şəxs fərdi cinayət məsuliyyəti daşıyır və bu, törədilmiş cinayət əməlinə görə dövlətin beynəlxalq hüquq üzrə məsuliyyətinə təsir göstərmir. Dövlətin beynəlxalq hüquq üzrə məsuliyyəti paralel mexanizmlərdə tanınır.

Ukrayna-Rusiya müharibəsi prizmasından baxsaq, Ukrayna Ali Məhkəməsi 12 may 2022-ci il tarixli qərarının 50-ci bəndində göstərdi ki, Rusiya Federasiyası işğalçı-dövlət kimi 18 oktyabr 1907-ci il tarixli Quruda müharibə qanunları və adətləri haqqında Haaqa Konvensiyasına və ona əlavə Quruda müharibə qanunları və adətləri haqqında Əsasnaməyə, 12 avqust 1949-cu il tarixli Müharibə zamanı mülki əhalinin müdafiəsi haqqında Cenevrə Konvensiyasına, 8 iyun 1977-ci il tarixli Beynəlxalq silahlı münaqişə qurbanlarının müdafiəsinə dair

Cenevrə Konvensiyalarına Əlavə Protokola (I Protokol) əsasən mülki əhalinin hüquqlarının pozulmasına görə məsuliyyət daşıyır. Rusiya Federasiyasının silahlı təcavüzü nəticəsində təcavüzkar dövlətin vurduğu bütün zərərin müəyyən edilməsi üçün Ukrayna xüsusi mexanizm yaratmağı qərara almışdır. Bu öhdəlik Ukrayna Nazirlər Kabinetinin “Rusiya Federasiyasının silahlı təcavüzü nəticəsində Ukraynaya vurulmuş zərər və ziyanın müəyyən edilməsi qaydasının təsdiq edilməsi haqqında” 20 mart 2022-ci il tarixli 326 Nəli Qərarı ilə təsdiq olunmuşdur (Qərarın 71-ci bəndi). Zərər və ziyanın müəyyən edilməsi qaydaları insan itkiləri (mülki şəxslərin ölümü və ya xəsarət alması) və bununla bağlı sosial xərclər (sosial yardım və sosial xidmətlərin göstərilməsi) istiqamətləri üzrə məsələləri də tənzimləyir. [21]

Qeyd edilən əsaslarla Ermənistanın Azərbaycana qarşı törətdiyi beynəlxalq cinayətlərə görə bu ölkənin də beynəlxalq məsuliyyəti yaranır və bu da öz növbəsində Ermənistanın beynəlxalq hüquqda nəzərdə tutulmuş restitusiya, kompensasiya və satisfaksiya kimi məsuliyyət növlərinə səbəb olur. [8] BMT-nin Beynəlxalq Məhkəməsinin bu məsələdə səlahiyyətli olmasına baxmayaraq, onun icraatına işin təqdim edilməsi üçün hər iki tərəfin razılığı tələb edildiyindən, bu mexanizmlə icraat perspektivli görünür.

Eyni zamanda, BMT çərçivəsində Ermənistanın məsuliyyəti ad hoc (müvəqqəti) təchizatlar (tribunallar, komissiyalar və s.) vasitəsilə də müəyyən edilə bilər. Bunun üçün BMT Təhlükəsizlik Şurası və ya BMT Baş Katibliyinin təşəbbüsü lazımdır (Yugoslaviya, Ruanda, Livan və s. kimi).

Müddətin tətbiq edilməməsi və universal yurisdiksiya prinsipləri

BMT Baş Məclisinin 26 noyabr 1968-ci il tarixli qətnaməsi ilə qəbul edilmiş “Müddətin müharibə cinayətləri və insanlıq əleyhinə cinayətlərə tətbiq edilməməsi haqqında” Konvensiyanın 1-ci maddəsinə əsasən, müharibə cinayətləri törədildiyi vaxtdan asılı olmayaraq, onlara cinayət məsuliyyətinə cəlb etmə müddəti tətbiq edilmir”.

Bu yanaşma Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsinin 75.5-ci maddəsində, İHAM “Kononov Latviyaya qarşı” işdə (17 may 2010-cu il), “Kolk və Kisly Estoniyaya qarşı” işdə [15], Nürnberq Beynəlxalq Hərbi Tribunalının Nizamnaməsində və s. beynəlxalq sənədlərdə və məhkəmə qərarlarında təsbit edilmişdir.

Hal-hazırda Qarabağda etnik Azərbaycan əhalisinə qarşı soyqırımı və müharibə cinayətləri ittihamı üzrə bir sıra şəxslərin (o cümlədən, qondarma “Artsax”ın baş naziri, müdafiə naziri və s.) istintaqı aparılmaqdadır, Xaçaturyanla bağlı isə məhkəmə istintaqı gedir.

Bu tip cinayətlərə görə eyni zamanda universal yurisdiksiya prinsipi də mövcuddur (xarici dövlətin ərazisində digər dövlətin vətəndaşının törətdiyi beynəlxalq cinayətlərə görə mühakiməni istənilən ölkə tərəfindən aparmaq hüququ-

nun olmasını özündə ehtiva edir (“*erga omnes*”¹)) [19]. Məhz bu prinsipə əsaslanaraq İHAM “Jorgiç Almaniyaya qarşı” işdə (12 iyul 2007-ci il) Nikola Jorgiçin Almaniya məhkəmələrində onu soyqırımında ittiham etmək səlahiyyəti olduğunu bildirmişdir. [4]

Ümumiyyətlə, beynəlxalq məhkəmələr bu qəbildən olan işlərə baxanda ölkədaxili araşdırma və məhkəmə yanaşmasından geniş istifadə edirlər. Məsələn, BMT Beynəlxalq Məhkəməsinin “Xorvatiya Serbiyaya qarşı” iş üzrə 3 fevral 2015-ci il tarixli qərarında təcrübəsi ona dəlalət edir ki, fiziki şəxslərin soyqırımına görə cinayət məsuliyyətinə alınması üçün *actus reus* soyqırımı cinayətinin obyektiv cəhətinin sübuta yetirilməsi ilə yanaşı, onun subyektiv cəhətlərinə, xüsusən “milli qrupun tam və ya qismən məhv edilməsi niyyətinə”, yəni *dolus specialis*-in sübuta yetirilməsinə önəm verilməlidir. Bu isə istintaq və məhkəmə orqanlarından xüsusi bilik, hazırlıq və səriştəlilik, o cümlədən soyqırımı cinayəti ilə bağlı beynəlxalq və milli məhkəmələrin təcrübələrinin mənimsənilməsini və onların milli məhkəmə qərarlarında tətbiqini tələb edir. [17]

Belə ki, 1949-cu ildə Haaqa Dairə Məhkəməsi “Jey Ti işi”ndə təsdiq etdi ki, dövlət orqanlarının törətdiyi beynəlxalq humanitar hüquq pozuntusuna görə dövlət məsuliyyət daşıyır. [16]

1961-ci ildə “Eyhmanın işi” üzrə qərarında Yerusəlim Dairə Məhkəməsi ittiham olunan şəxsin hüquqazidd əməlini “dövlətin adından fəaliyyət” kimi Almaniyaya şamil etmişdi. [13]

Digər bir misal, 2003-cü ildə “Distomo işi”ndə Almaniya Federal Məhkəməsi qərara aldı ki, dövlətin məsuliyyəti “silahlı qüvvələrin tərkibindən bütün şəxslərin, həm özlərinin səlahiyyətlərinə aid olan fəaliyyəti yerinə yetirdikləri hallarda, həm də heç bir əmr almadan və aldıqları əmri pozmaqla hərəkət etdikləri hallarda törədilən əməlləri əhatə edir”. [11]

Oxşar olaraq, Beynəlxalq Ədalət Məhkəməsi hesab etdi ki, 1998-2003-cü illərdə İturiyə (Konqo Demokratik Respublikası) Uqanda işğalçı dövlət idi və ona görə də “eyni zamanda özünün silahlı qüvvələrinin beynəlxalq öhdəliklərinə zidd olan hər bir fəaliyyətinə, lazımi sayıqlıq göstərməməsinə və işğal olunmuş ərazidə mövcud olan digər aktorlar, həmçinin özlərinin şəxsi mənafeələrinə görə fəaliyyət göstərən qiyamçı qruplar tərəfindən insan hüquqları və beynəlxalq humanitar hüquq pozuntularının qarşısını almamağa görə məsuliyyət daşıyır. [7]

Avropa Məhkəməsinin təcrübəsi

Avropa Məhkəməsi ayrı-ayrı ölkə məhkəmələri tərəfindən beynəlxalq cinayətlərə görə fərdlərin məsuliyyəti məsələsində bir neçə testdən istifadə etmişdir [12]:

---

¹ Soyqırımı Konvensiyasının 1-ci maddəsinə əsasən, Razılığa gələn Tərəflər qadağan edilməsi *jus cogens*-in bir hissəsini təşkil edən soyqırımın qarşısını almaq və cəzalandırmaq üçün *erga omnes* öhdəliyi daşıyırlar.

- qanunilik: milli məhkəmədə yalnız ölkə qanununda sözügedən əməlin cinayət olması müəyyən edildikdə belə şəxslərə cəza təyin edilə bilməsi (nullum crimen, nulla poena sine lege);

- niyyət: qrupu “məhv etmək niyyəti” həmin qrupu fiziki və ya bioloji cəhətdən məhv etmək niyyətini tələb etmir. Cinayətkarın sözügedən qrupu sosial vahid kimi məhv etməyə çalışması onun məsuliyyətinin yaranması üçün kifayətdir;

- qabaqcadan görə bilmə: milli məhkəmə soyqırımını cinayətinin təfsirinin həmin an ərizəçi tərəfindən ağlabatan şəkildə proqnozlaşdırıla bilib-bilməyəcəyinə dair qərar verərkən, şəxsin törətdiyi əməllərə görə soyqırımında ittiham olunma və məhkum olunma riski ilə üzləşdiyini əsaslı şəkildə qabaqcadan görə bilməsini müəyyən etməlidir;

- cinayətin obyektiv və subyektiv cəhəti.

“Qanunilik” prinsipinə gəldikdə, “Vasilauskas Litvaya qarşı” iş üzrə 20 oktyabr 2015-ci il tarixli qərarla İHAM 1948-ci il Soyqırımını Konvensiyasının II maddəsində qadağan olunan soyqırımını cinayətinin dörd insan qrupunu mühafizəsinə aldığı sadalayır: milli, etnik, irqi və ya dini. Bu müddəada sosial və ya siyasi qruplardan bəhs edilmir. Eyni zamanda, İHAM qeyd etdi ki, bu səlahiyyət milli məhkəmələrə bu geniş anlayış əsasında ittiham olunan şəxsləri retrospektiv mühakimə etmək hüququ vermir. Bu işdə milli məhkəmələr “Litva millətinin nümayəndələri” anlayışının nəyi nəzərdə tutduğunu izah etmədiklərinə və Litva partizanlarının Litva xalqının necə təmsil olunduğuna dair tarixi və ya faktiki məlumatları təqdim etmədiklərinə görə İHAM 7-ci maddənin pozuntusunu müəyyən etmişdi.

Növbəti işdə (İHAM-ın “Drelinqas Litvaya qarşı” 12 mart 2019-cu il tarixli qərarı) Litva məhkəmələri öz səhvlərini düzəltdilər və partizanların hansı əlamətə görə “Litva xalqının bir hissəsini təşkil etməsi”ni (soyqırımını cinayəti kontekstində) əsaslandırdılar. Ona görə də “Drelinqas Litvaya qarşı” işdə İHAM 7-ci maddənin pozuntusunu müəyyən etmədi. Bu, milli məhkəmənin əsaslandırmasının keyfiyyətli olması halında milli məhkəmənin qərarının İHAM tərəfindən tanınmasına dəlalət edir. [3]

“Qabaqcadan görə bilmə” və “qanunsuz əmri icra etməyə görə məsuliyyət” prinsipləri Almaniya Ali Məhkəməsində də tətbiq edilmişdir. Hökumətin və ya rəisin əmrini yerinə yetirməklə müharibə cinayətinin törədilməsinin təqsirli şəxsi cinayət məsuliyyətindən azad etmədiyini nəzərə alaraq, milli məhkəmələrin təcrübəsində bu cür presedent ilk dəfə Almaniya Ali Məhkəməsinin “Llandoverly” işində meydana çıxmışdır. 1921-ci ildə sualtı qayığın iki alman zabiti Böyük Britaniyaya məxsus hospital gəmisinə batarkən gəmidən xilas olmaq istəyən silahsız mülki şəxsləri atəşə tutub öldürməkdə təqsirli bilinirdilər. Mühakimə olunanlar gəmi komandiri köməkçisinin əmrini yerinə yetirdiklərinə görə özlərini təqsirli bilməkdən imtina etdilər. Məhkəmə həqiqətən də bu cür əmrin mövcudluğunu müəyyən etsə də, əmri yerinə yetirənlərin təqsirli olmasına qərar verərək qeyd etdi ki, “şübhəsiz, tabelikdə olan hərbi qulluqçunun özündən yuxa-

rı rütbəli zabitin əmrinin qanuniliyinə şübhə etməməsi barədə dəlili onların xeyrinə yozmaq olar. Lakin, əgər hamıya, o cümlədən təqsirləndirilən şəxslərə də əmrin heç bir şübhə olmadan qanunsuz olması məlumdursa, onda əmrə bu cür inam əsaslı hesab edilə bilməz. Nəzərdən keçirilən vəziyyətdə təqsirləndirilən şəxslərə tamamilə aydın idi ki, xilasedici qayıqlarda olan müdafiəsiz şəxslərin öldürülməsi hüquq pozuntusundan başqa bir şey deyildir... Odur ki, onlar əmri icra etməkdən imtina etməli idilər. Onlar əmrin icrasından imtina etmədikləri üçün cəzalandırılmalıdırlar” [18].

Milli məhkəmələrin qərarlarının beynəlxalq hüquq cəhətdən əsaslandırılmasına dair tövsiyələr

Azərbaycan ərazilərində beynəlxalq cinayət törətdiklərinə görə təqsirləndirilən şəxslərin məhkəmə araşdırması aparıldığı zaman aşağıdakıların nəzərə alınması zəruri hesab edilir:

1. Milli məhkəmə beynəlxalq hüququn müddəalarına, prinsiplərinə [1] və beynəlxalq məhkəmə və tribunalların təcrübəsinə istinad etməlidir.

2. Məhkəmə hökmlərində fiziki şəxslərin beynəlxalq cinayətlərə görə məsuliyyətinin dövlətin həmin əməllərə görə məsuliyyətini istisna etməməsinə əsaslanmaqla, beynəlxalq hüquqazidd əməllərə görə Ermənistan dövlətinin məsuliyyətinin müəyyən edilməsinə xüsusi diqqət yetirilməlidir. Bu, gələcəkdə həmin cinayətlər nəticəsində Azərbaycan dövləti və onun vətəndaşlarına vurulmuş zərərin ödənilməsi üçün hüquqi mənbə kimi əhəmiyyət kəsb edə bilər.

3. Beynəlxalq cinayətlərlə bağlı məhkəmə hökmündə cinayətin motivi göstərilərkən Ermənistan dövlətinin iştirakı vurğulanmalıdır.

4. Milli məhkəmələr mülki qaydada baxılan işlərdə Azərbaycan vətəndaşlarına və Azərbaycan dövlətinə vurulmuş ziyana görə Ermənistanın maddi məsuliyyəti ilə bağlı halları müəyyən etməli, bu zaman digər dövlətin məhkəmələrinin təcrübəsindən faydalanmalıdırlar.

İstinadlar:

1. 12 avqust 1949-cu il Cenevrə Konvensiyalarına, həmin Konvensiyalara Əlavə I və II Protokollara, “Mədəni sərvətlərin mühafizəsi haqqında” Haaqa Konvensiyası və onun Protokollarına, piyadalara qarşı minaların və bir sıra digər silahların qadağan olunması haqqında konvensiyalara, Beynəlxalq Cinayət Məhkəməsinin Statutuna, “Soyqırımı cinayətinin qarşısının alınması və cəzalandırılması haqqında” Konvensiya və s.

2. 1949-cu il 12 avqust tarixli Cenevrə Konvensiyaları və onlara əlavə Protokollar. BQXK. 2019. s. 227.

3. “Drelinqas Litvaya qarşı” 12 mart 2019-cu il tarixli qərar.

4. “Jorgiç Almaniya qarşı” iş üzrə 12 iyul 2007-ci il tarixli qərar.

5. “Rusiya Federasiyasının silahlı təcavüzünə müqavimət və onun nəticələrinin aradan qaldırılması haqqında” Ukrayna Ali Radasının 21 aprel 2015-ci il tarixli Qərarı ilə təsdiq edilmiş 337-VIII №-li Bəyanatı.

6. Ukrayna Respublikası Ali Məhkəməsinin Böyük Palatasının 12 may 2022-ci il tarixli İş № 635/6172/17, İcraat № 14-1677c20 üzrə Qərarı. https://jurliga.ligazakon.net/ru/news/213150_top-5-interesnykh-resheniy-verkhovnogo-suda-prinyatykh-v-period-voennogo-polozheniya. Müraciət tarixi: 16 oktyabr 2023-cü il.

7. Activites armees en RDC, CİJ, Rec.2005, par. 179, 249. <https://jusmundi.com/fr/document/decision/fr-activites-armees-sur-le-territoire-du-congo-republique-democratique-du-congo-c-ouganda-arret-reparations-wednesday-9th-february-> Müraciət tarixi. 10 oktyabr 2023-cü il.

8. “Beynəlxalq hüquqazidd əməllərə görə dövlətlərin məsuliyyəti haqqında” sənədin 35-37-ci maddələri, mənbə: https://legal.un.org/ilc/texts/instruments/english/draft_articles/9_6_2001.pdf

9. Customary International Humanitarian Law. Cambridge University Press, 2005. Rules 149-150.

10. Eritrea/Ethiopia Claims Commission, Partial Award, Westren Front Ethiopias Claims 1-8 Jus ad bellum, par 16, 19 Dec. 2005.

11. Germany, Federal Supreme Court, Distomo case. <https://www.jstor.org/stable/20694406>. Müraciət tarixi. 3 dekabr 2023-cü il.

12. İHAM-nin “Jorjiç Almaniyaya qarşı” iş üzrə 12 iyul 2007-ci il tarixli qərarı.

13. İsrail, District Court of Jerusalem, Eichmann case. <https://www.legal-tools.org/doc/aceae7>. Müraciət tarixi: 23 noyabr 2023-cü il.

14. Judgment of the International Military Tribunal. URL: <http://avalon.law.yale.edu/imt/judlawch.asp> (müraciət tarixi: 01.02.2012).

15. “Kolk and Kislyiy v. Estonia” (dec.), 18.04.2006.

16. Netherlands, District Court of The Hauge, J.T.Case. <https://ihl-databases.icrc.org/en/customary-ihl/v1/rule149>. Müraciət tarixi. 23 noyabr 2023-cü il.

17. Summary of the Judgment of 3 February 2015. <https://www.icj-cij.org/node/103932>. Müraciət tarixi: 25 dekabr 2023-cü il.

18. The Llandovery case, Anual Digest 1923-1924. Case № 235. Full Report, 1921 (CMD. 1450).

19. Гулиев Иляс. Применение универсальной юрисдикции в отношении преступления геноцида // Міжнародное право. <https://doi.org/10.32838/TNU-2707-0581/2021.4/20>. Müraciət tarixi. 2 oktyabr 2023-cü il.

20. Калугин В.Ю., Павлова Л.В., Фисенко И.В. Международное гуманитарное право. Минск. Тесей. 1999.

21. Постанова 12 травня 2022 року. Справа N 635/6172/17. Провадження №14-167цс20. Велика Палата Верховного Суду у складі. https://jurliga.ligazakon.net/ru/news/213150_top-5-interesnykh-resheniy-verkhovnogo-suda-prinyatykh-v-period-voennogo-polozheniya. Müraciət tarixi 16 oktyabr 2023-cü il.

THE ROLE OF THE COURT IN DETERMINING THE INTERNATIONAL LEGAL RESPONSIBILITY OF STATES

Mahammad Guluzade*

Abstract

This article is devoted to a discussion of international crimes and the international legal responsibility caused by them. The importance of the principles of “jus contra bello”, “jus ad bellum”, “jus in bello”, “jus post bellum” in determining the responsibility of a state is emphasized and, in their context, the reasons for the illegality of actions to be avoided by the states have been examined, and the approach of the UN in this area has been analyzed. To determine the limits of the state responsibility for aggression, the author refers to international conventions, as well as to the approaches taken in the recent decisions of the International Court of Justice against the backdrop of modern conflicts, such as the Russian-Ukrainian war. In addition, the article also talks about the differences and relationships between the inter-

---

* Chairman of Board, Institute of Law and Human Rights.

national criminal responsibility of individuals and the political and financial responsibility of a state. Moreover, the inapplicability of statutes of limitations and the application of the principles of universal jurisdiction to war crimes in decisions of the European Court of Human Rights, the International Court of Justice, as well as national courts such as the Jerusalem District Court and the German Federal Court have also been examined. As a result of the analysis of the above issues, the author identifies issues that are necessary to be taken into account when conducting a judicial investigation against persons accused of committing international and war crimes on the territory of Azerbaijan, and presents the recommendations on the international legal justification of the decisions of national courts.

Keywords: *state responsibility, armed conflict, war crimes, international crimes, jus contra bello, jus ad bellum, jus in bello, jus post bellum,*

РОЛЬ СУДА В ОПРЕДЕЛЕНИИ МЕЖДУНАРОДНО-ПРАВОВОЙ ОТВЕТСТВЕННОСТИ ГОСУДАРСТВА

Магомед Гулузаде*

Резюме

Статья посвящена обсуждению международных преступлений и вызванной ими международно-правовой ответственности. Подчеркнуто значение принципов «jus contra bello», «jus ad bellum», «jus in bello», «jus post bellum» при определении ответственности государства. Также в контексте этих принципов были исследованы причины незаконности действий, которые государствам следует избегать, и проанализирован подход ООН в этой области. С целью определения пределов ответственности государства за агрессию автор ссылается на международные конвенции, а также на подходы, указанные в решении Международного Суда ООН на фоне современных конфликтов, таких как российско-украинская война. Кроме того, в статье говорится о различиях и взаимосвязях между международной уголовной ответственностью физических лиц и политической и финансовой ответственностью государства. Более того, были рассмотрены неприменимость сроков давности и применение принципов универсальной юрисдикции к военным преступлениям в решениях Европейского суда по правам человека, Международного Суда ООН, а также национальных судов, таких как Иерусалимский окружной суд и Федеральный суд Германии. В результате анализа вышеуказанных вопросов автор определил аспекты, которые по его мнению необходимо учитывать при проведении судебного расследования в отношении лиц, обвиняемых в совершении международных и военных преступлений на территории Азербайджана, а также представил рекомендации по международно-правовому обоснованию решений национальных судов.

Ключевые слова: *ответственность государства, вооруженный конфликт, военные преступления, международные преступления, jus contra bello, jus ad bellum, jus in bello, jus post bellum.*

---

* Председатель правления Института права и прав человека.